

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA PUL HARAKATI VA NAQDSIZ HISOB-KITOBLARNING RIVOJLANISHI

Djurayeva Iroda Bahrom qizi

ISFT instituti katta o'qituvchisi PhD

ORCID: 0009-0006-5614-8591

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20769812>

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi raqamli iqtisodiyot sharoitida pul harakatining o'zgarishi, naqdsiz hisob-kitoblarning rivojlanish tendensiyalari va moliya tizimiga ta'siri kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasidagi naqdsiz to'lovlar dinamikasi global ko'rsatkichlar bilan qiyoslanadi, pul aylanishi tezligi, moliyaviy qamrov va naqdsiz iqtisodiyotning makroiqtisodiy samaradorligi statistik ma'lumotlar, jadval va diagrammalar asosida yoritiladi.

Аннотация: В данных тезисах проводится комплексный анализ изменения движения денег, тенденций развития безналичных расчётов и их влияния на финансовую систему в условиях цифровой экономики. Динамика безналичных платежей в Республике Узбекистан сравнивается с глобальными показателями, а скорость обращения денег, финансовый охват и макроэкономическая эффективность безналичной экономики освещаются на основе статистических данных, таблиц и диаграмм.

Abstract: This thesis provides a comprehensive analysis of changes in money circulation, the development trends of cashless settlements, and their impact on the financial system in the context of the digital economy. The study compares the dynamics of cashless payments in the Republic of Uzbekistan with global indicators, examining the velocity of money, financial inclusion, and the macroeconomic efficiency of the cashless economy based on statistical data, tables, and charts.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, pul harakati, naqdsiz hisob-kitob, raqamli to'lov, moliyaviy texnologiyalar (fintech), pul aylanishi tezligi, moliyaviy qamrov, pul massasi.

Ключевые слова: цифровая экономика, движение денег, безналичный расчёт, цифровой платёж, финансовые технологии (fintech), скорость обращения денег, финансовый охват, денежная масса.

Keywords: digital economy, money circulation, cashless settlement, digital payment, financial technologies (fintech), velocity of money, financial inclusion, money supply.

Kirish va mavzuning dolzarbligi.

Zamonaviy iqtisodiyotning eng muhim o'zgarishlaridan biri — bu pul harakatining raqamli shaklga o'tishidir. An'anaviy naqd pulga asoslangan hisob-kitoblar o'rnini elektron, mobil va raqamli to'lov vositalari egallamoqda. Raqamli iqtisodiyot — bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan, tovar, xizmat va moliyaviy oqimlar elektron shaklda harakatlanadigan iqtisodiy tizimdir.

Pul harakati (pul oqimi) — bu iqtisodiyotdagi subyektlar o'rtasida pul mablag'larining doimiy aylanishidir. Raqamli sharoitda bu harakat tezlashadi, shaffoflashadi va xarajatlari kamayadi. Naqdsiz hisob-kitoblarning kengayishi nafaqat tranzaksiya tezligini oshiradi, balki soliq ma'muriyatchiligini takomillashtiradi, yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartiradi va aholining moliyaviy qamrovini kengaytiradi.

O'zbekiston Respublikasida 2017–2025-yillarda amalga oshirilgan islohotlar natijasida naqdsiz to'lovlar hajmi bir necha barobar oshdi, «Click», «Payme», «Uzum» kabi milliy to'lov xizmatlari keng tarqaldi. Shu sababli raqamli iqtisodiyot sharoitida pul harakati va naqdsiz hisob-kitoblar mavzusini tahlil qilish bugungi kunda alohida dolzarblik kasb etadi.

Raqamli iqtisodiyotda pul harakatining mohiyati.

Pul harakati moliya tizimining asosini tashkil etadi. Raqamli iqtisodiyotda pul oqimlari quyidagi asosiy yo'nalishlarda harakatlanadi: aholi va korxonalar o'rtasida (iste'mol to'lovlari), korxonalararo (B2B hisob-kitoblar), davlat va xo'jalik subyektlari o'rtasida (soliq va byudjet to'lovlari) hamda shaxslararo (P2P o'tkazmalar). Raqamli to'lov vositalarining turlari va ularning xususiyatlari 1-jadvalda keltirilgan.

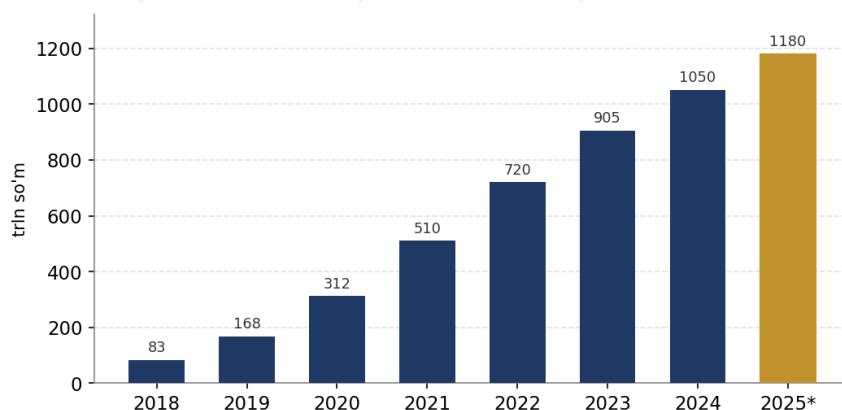
1-jadval. Raqamli to'lov vositalarining qiyosiy tasnifi

To'lov vositasi	Tezligi	Asosiy qo'llanish sohasi
Bank kartasi (POS/QR)	Yuqori	Chakana savdo, xizmat ko'rsatish
Mobil ilova	Juda yuqori	Shaxslararo o'tkazma, kommunal to'lov
Bank o'tkazmasi	O'rta	Korporativ va byudjet hisob-kitoblari
Elektron hamyon	Yuqori	Mikroto'lovlar, onlayn xaridlar

Jadvaldan ko'rinadiki, har bir to'lov vositasi pul harakatining ma'lum bir sohasini qamrab oladi va birgalikda yaxlit raqamli to'lov ekotizimini shakllantiradi.

O'zbekistonda naqdsiz hisob-kitoblar dinamikasi.

O'zbekiston Respublikasida naqdsiz to'lovlar so'nggi yillarda barqaror o'sish ko'rsatmoqda. 1-diagrammada 2018–2025-yillardagi naqdsiz to'lovlar hajmining o'zgarishi aks ettirilgan (* — joriy yil prognozi).

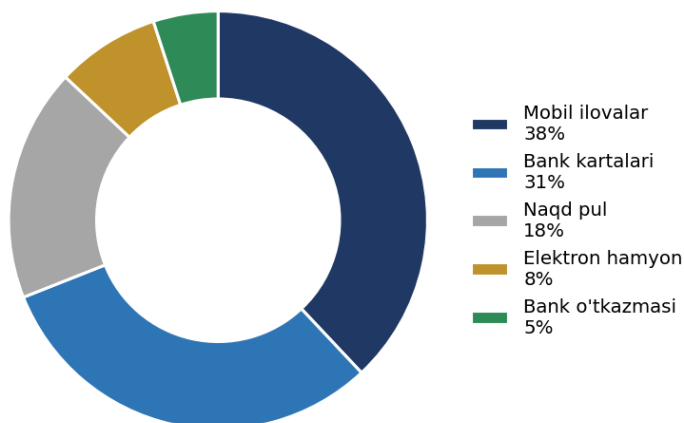

1-diagramma. O'zbekistonda naqdsiz to'lovlar hajmi dinamikasi (trln so'm)

Manba: muallif tomonidan statistik ma'lumotlar asosida tuzilgan (shartli ko'rsatkichlar).

Diagramma natijalari naqdsiz to'lovlar hajmining 2018-yildagi 83 trln so'mdan 2025-yilga kelib 1180 trln so'mga, ya'ni 14 baravardan ko'proq oshganini ko'rsatadi. Bu o'sish raqamli to'lov infratuzilmasiga yo'naltirilgan investitsiyalar va aholining moliyaviy odatlari o'zgarishi natijasidir.

2-diagrammada 2025-yildagi to'lov vositalarining tarkibiy ulushi keltirilgan.

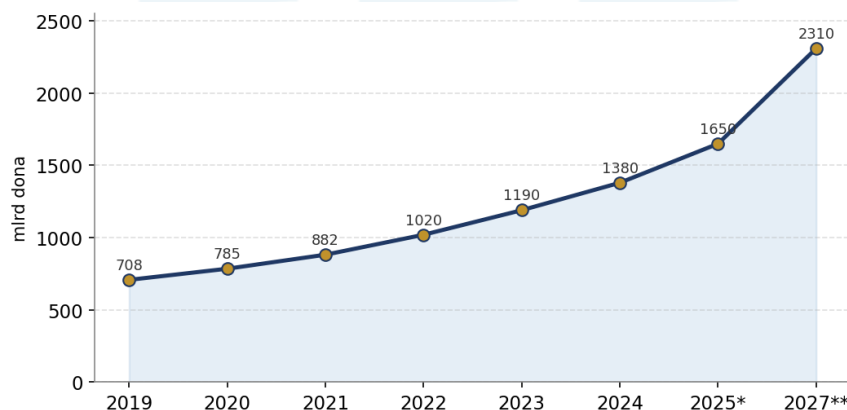
2-diagramma. 2025-yilda to'lov vositalarining tarkibiy ulushi (%)

To'lov vositalari ulushi: mobil ilovalar yetakchi pozitsiyani egallaydi.

Diagrammadan ko'rinib turibdiki, mobil ilovalar (38%) va bank kartalari (31%) birgalikda barcha naqdsiz to'lovlarning qariyb 70 foizini tashkil etadi. Naqd pul ulushi 18 foizgacha qisqargan, bu pul harakatining raqamli shaklga o'tayotganini va naqdsizlashtirish siyosatining samaradorligini ko'rsatadi.

Global tendensiya va xalqaro qiyosiy tahlil.

Jahon miqyosida naqdsiz tranzaksiyalar soni yildan-yilga ortib bormoqda. 3-diagrammada global naqdsiz to'lovlar sonining dinamikasi (mlrd dona) keltirilgan (* — prognoz, ** — uzoq muddatli prognoz).

3-diagramma. Global naqdsiz to'lovlar sonining dinamikasi (mlrd dona)

Manba: xalqaro to'lov tizimlari hisobotlari asosida umumlashtirilgan.

2-jadvalda yetakchi mamlakatlar bo'yicha naqdsiz to'lovlar ulushi va aholi jon boshiga tranzaksiyalar soni qiyoslangan.

2-jadval. Naqdsiz to'lovlar bo'yicha xalqaro qiyos (2024–2025)

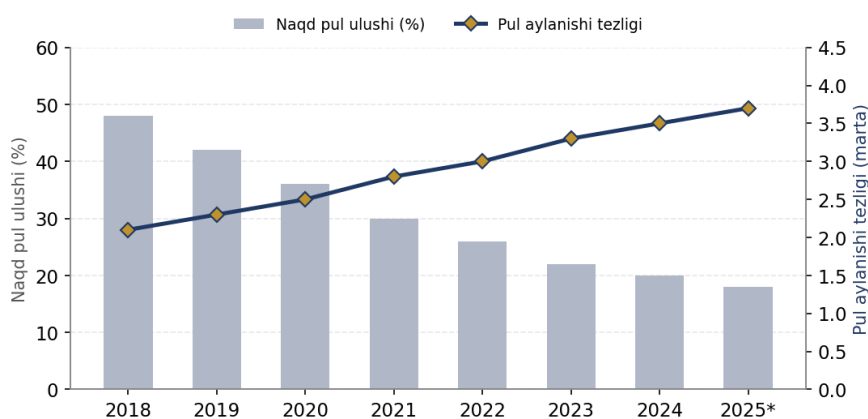
Mamlakat	Naqdsiz to'lovlar ulushi (%)	Jon boshiga tranzaksiya (yiliga)
Shvetsiya	≈ 95	380+
Janubiy Koreya	≈ 94	430+

Mamlakat	Naqdsiz to'lovlar ulushi (%)	Jon boshiga tranzaksiya (yiliga)
Xitoy	≈ 86	520+
Buyuk Britaniya	≈ 88	410+
O'zbekiston	≈ 65	210+
Hindiston	≈ 60	240+

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston rivojlangan davlatlardan orqada bo'lsada, o'sish sur'ati bo'yicha global yetakchilar qatorida turibdi. Bu tendensiya raqamli moliya infratuzilmasiga yo'naltirilgan investitsiyalar samarasidir.

Naqdsiz iqtisodiyot va pul aylanishi tezligi.

Pul harakatining muhim ko'rsatkichlaridan biri — pul aylanishi tezligi bo'lib, u pul birligining ma'lum davr ichida necha marta qo'ldan-qo'lga o'tishini ifodalaydi. Raqamli to'lovlar tranzaksiyalarni tezlashtirib, pul aylanishi tezligini oshiradi va shu orqali iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi. 4-diagrammada naqd pul ulushi va pul aylanishi tezligining o'zaro bog'liq dinamikasi keltirilgan.

4-diagramma. Naqd pul ulushi va pul aylanishi tezligining o'zaro bog'liqligi

Naqd pul ulushi qisqargan sari pul aylanishi tezligi ortib bormoqda.

Diagrammadan ko'rinadiki, naqd pul ulushining qisqarishi pul aylanishi tezligining ortishi bilan birga kechmoqda. Bu naqdsiz hisob-kitoblar pul harakatini jadallashtirayotganini va moliya tizimi samaradorligini oshirayotganini tasdiqlaydi.

Naqdsiz iqtisodiyotning makroiqtisodiy samaralari quyidagilardan iborat: tranzaksiya xarajatlarning qisqarishi, soliq tushumlarining oshishi, yashirin iqtisodiyot ulushining kamayishi va moliyaviy qamrovning kengayishi. Shu bilan birga, raqamli tengsizlik va aholining moliyaviy savodxonligi kabi masalalarga ham e'tibor qaratish zarur.

Xulosa va takliflar.

Olib borilgan tahlil natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

- Raqamli iqtisodiyot sharoitida pul harakati elektron shaklga o'tib, O'zbekistonda 2018–2025-yillarda naqdsiz to'lovlar hajmi 14 baravardan ortiq o'sdi.
- Mobil ilovalar va bank kartalari naqdsiz to'lovlarning asosiy ulushini (≈70%) tashkil etib, naqd pul ulushi barqaror qisqarmoqda.

- Naqdsiz hisob-kitoblar pul aylanishi tezligini oshirib, iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi va moliya tizimi samaradorligini kuchaytiradi.
- O'zbekiston o'sish sur'ati bo'yicha global yetakchilar qatorida turibdi, biroq rivojlangan davlatlar darajasiga yetish uchun infratuzilma va moliyaviy savodxonlikni yanada rivojlantirish talab etiladi.

Takliflar: milliy to'lov infratuzilmasini hududlar bo'yicha kengaytirish; aholining moliyaviy va raqamli savodxonligini oshirish; kichik biznes va savdo nuqtalarida naqdsiz to'lovni rag'batlantiruvchi imtiyozlarni joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. To'lov tizimlari to'g'risida yillik hisobotlar. — Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasi raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi ("Raqamli O'zbekiston – 2030").
3. Bank for International Settlements (BIS). Reports on digital payments and CBDC.
4. World Bank. The Global Findex Database: Financial Inclusion Reports.
5. Mishkin F. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. — Pearson.